

NAMIK KEMAL VE FATİH

MEHMET KAPLAN

Namık Kemal, daha yazı hayatının başlangıcında, Fatih'e karşı büyük bir hayranlık duymuş ve İstanbul fethini yücelten *Bârîka-i zafer* isimli risalesini yazmıştır. 1305 yılı ramazanında, Kitaphane-i Ebüzziya serisinde bu eseri¹ neşreden Ebüzziya Tevfik, «Atufetlû Kemal beyefendi hazretlerinin» bu risaleyi «bundan yirmi sene mukaddem» kaleme almış olduğunu kaydeder. Risalenin sonunda da yazıldığı yılı gösteren 1278 tarihi vardır.

Bu sırada Namık Kemal yirmi iki yaşındadır. Bir yazısında söylediğine göre o, bu senenin ramazanında, üzerinde pek derin bir tesir icra eden Şinasi'nin *Münacat*'ını okumuş ve gitmiş, kendisine «muîn» olmuştur.² Kemal'in *Münacat*'ta hayran olduğu şey üslûbunun sadeliğidir. Halbuki *Bârîka-i zafer* son derece sunî bir üslûpla kaleme alınmıştır. İhtimal, Namık Kemal'i Şinasi'ye götüren âmîl, aynı ay zarfında, birbirine³ tamamiyle zıt iki üslûp karşısında kalmış bulunmasıdır. Henüz yolunu arayan bir gencin, kendisine yepyeni görünen bir istikamete doğru gitmesi kolaylıkla anlaşılabilir.

Mamafih Namık Kemal, hayatının sonuna kadar, divan edebiyatının üslûp oyunlarından tamamiyle kurtulabilmiş değildir. Mizacındaki şiddet ve ulvilige temâyül, onda bazı eski itiyatları devam ettirmiştir.

Bârîka-i zafer'in «tarz-ı kudemayı takliden» yazılmasında o devrin edebî kıymet hükmünün de büyük tesiri vardır. Yusuf Kâmil Paşa'nın süslü bir üslûpla tercüme ettiği *Telemak* çok sevilmiş ve bir kaç kere başılmıştır. Sade üslûp taraftarı Tasvir-i Efkâr gazetesi bile eski nesrin en ağır örneklerinden olan *Şefikname*'yi tefrika etmiş³ ve ayrıca kitap halinde bastırmıştır. Namık Kemal, *Bârîka-i zafer*'i yazdıktan ancak beş yıl sonra, 1283 yılında Tasvir-i Efkâr'a yazdığı «bend-i mahsus» ta eski üslûba karşı tenkitçi bir tavrı alır.⁴ Bununla beraber o, kendisi için büyük bir muvaffakiyet telâkki ettiği *Bârîka-i zafer*'i hayatının sonuna kadar sevmekte devam etmiştir. 1305 yılında Ebüzziya'ya onu bastırması bunu gösterdiği gibi,

¹ *Bârîka-i zafer*'in 1289 yılında yapılmış bir tab'ı daha vardır. Fakat nerede basıldığı gösterilmemiştir.

² Mehmed Kaplan, *Namık Kemal*, İstanbul 1948, 48. s.

³ Tasvir-i Efkâr, 1283, No. 329—366.

⁴ Tasvir-i Efkâr, 1283, No. 416.

1299 yılında Abdülhak Hâmid'e yazdığı bir mektupta «edebiyat-ı atika veya fâside taraftarlarının şu *Bârîka-i zafer*'e bir nazire yazmaktan âciz olduklarını» söyler.¹

Namık Kemal'in bu eserine fazla kıymet vermesinin sebebi, eski edebiyat taraftarlarına kudema tarzında da büyük bir yazıcı olduğunu ispat etmiş olmasıdır. İbnülemin Mahmud Kemal'in anlattığına göre: «Kemal, *Bârîka-i zafer*'in bilhassa tebyiz ettiği bir nüshasını görünebilecek surette cebine koyup Yusuf Kâmil Paşa'ya gider. Paşa: «Cebindeki nedir?» diye sorar. Kemal: «Geçen gün sahalardan aldığım eski bir mecmuada güzel bir nesre tesadüf ettim. Efendimizin böyle şeyleri sevdiğinizi bildiğim için istinsah ettim, müsaade buyurursanız okuyayım» der. Bir kaç satır okuduktan sonra paşa: «Kemal Bey, eskiler böyle... yemezler. Bu senin eserindir» der?»²

Bu hareket de gösterir ki, *Bârîka-i zafer*'i yazarken Namık Kemal'e hâkim olan duygu, *böbürlenme* duygusudur. Bu duygu ona mevzuunu unutturmuş, sadece şekle ehemmiyet vermesini mucip olmuştur. Filhakika Namık Kemal, *Bârîka-i zafer*'de eski nesrin bütün oyunlarına baş vurur. Basit bir cümle ile ifade olunabilecek bir hadiseyi uzun, ağır ve süslü bir cümle ile anlatır. Meselâ «Fatih ordularıyla beraber İstanbul surlarının önüne geldi» fikrini o şöyle ifade eder :

حضرت بادشاه ظفر پناه، که

«جهان ازین دو محمد گرفت رفعت وجاه»

«یکی محمد صرسل، دوم محمد شاه»

اورصافی مدیحہ صحیحہ عنوان شوکتیدر؛ اورنک سپهر آونک ساطنتندن کرنک کہکشان
پالمہنک جلادتہ انتقال ایدوب

«برخ امیرت حاضران من ذبرجد»

«لہا التبر جسم واللہین خلاخل»

ارحای عنان سفر وغافلہ «جاهدوا فی سبیل اللہ» ایلہ سابقہ رایات فتح آیات خلافتہ
کروہا کروہ تمشد تمای فر و شکوہ اولان هزاران ہزار ہزیران اژدر شکار ایلہ
ادرنہ موکب ہاپونندن ارتحال ایدوب

«بجیش الاصلی الشرق ترجف تحتہ»

«و ترج منه اخریات المقارب»

شہیر شمشیر ظفر ایتمککہ، رکاب صائقہ شتابندہ دور باشان جلال و عظمت

¹ Fevziye Abdullah Tansel, *Hususî mektuplarına göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Ankara, 1949, 133. s.

² *Son asır Türk şairleri*, 86. s.

«کلور اول دلبر قهار قلبی التده فانلو»
 «ساول ای عدو یونندن، که بیان کشدورور بو»
 «کابانکیله شرق وغربه ولوله انداز دهشت اولدینی حالده»
 «فتح و نصرت درین و قهر و سطوت در یسار»
 «حزم و مکننت بیروان و عزم و همت پیشرو»
 رهگذار لشکر آتش جولانہ صادق ایدن نجه خاشاک دامنگیر عداوتی، امواج
 تشعله خروش جیوش ابله انداخته بیابان ابدک،
 «بطالنی، که نماید طلیعه ازواج»
 «یساعی، که قضازد لوای فور فلاح»
 سایبان سروراید افشان هابونی که پرده جواهر طراز عز و اقبال - داغ افروز اطلس
 کوبک آرای سپهر ایدی، و مهجته عالمتاب فر واجلالی سیننه سوز سوی زرین مهر ایدی،
 بسور قسططنیه پیشکاهنده برابر چتر بیستون کردون ایلهدی.

Bu cümleyi tahlil edersek, sanatkârane inşa'nın bütün hususiyetlerini buluruz : 1. Cümle uzun ve karışıktır. 2. İfadeyi süslemek maksadiyle iki arapça, üç farsça, bir türkçe beyit zikrolunmuştur. 3. Cümlede kelimelerin seçilmesinde takip edilen mühim prensiplerden biri seci yapmak arzusudur. Bunun kesafetini göstermek için seci teşkil eden kelimelerin küçük bir listesini tertip edebiliriz : Pâdişâh - penâh, medîha-sahîha, evrenk-âhenk, girenk-pâlehenk, şevket-celâdet, unvân-inân, râyât-âyât, gürûh-şükûh, hezârân-hizberân, hezâr-şikâr, hurûş-cüyûş, efrûz-sinesûz, cevâhir-sipîhr, fer-mîhr, sûr-çatr, bisûtün-gerdûn. Aynı cümlede ses itibariyle birbirine benzeyen daha bir çok kelime vardır. 4. Bu üslûbun diğer bir hususiyeti de imaj bolluğudur. Hemen her kelime tavsif olunmuş, her şey başka bir şeye benzetilmiştir. Terkip grupları ekseriya tavsif ve teşbihleri ihtiva eder. Şu misallerde olduğu gibi : Hazret-i pâdişâh-ı zaferpenâh, medîha-i sahîha-i unvân-ı şevket, evrenk-i sipîhr-aveng-i saltanat, gireng-i kehkeşân-ı pâleheng-i celâdet, irhâ-yı inân-ı sefer, sâye-i râyât-ı feth-âyât-ı hilâfet, teşhîr-i şemşîr-i zafer, rikâb-ı sâika-şitâb, dûrbâşân-ı celâl-ü azamet, rehğüzâr-ı leşker-i âteş-cevelân, hâşâk-i damengîr-i adâvet, tahaşşüdnümâ-yı ferr-ü şükûh olan hezârân hezâr hizebrân-ı ejder-şikâr, emvâc-ı şulehurûş-ı cüyûş, perde-i cevâhir-traz-ı izz-ü ikbâl, dağefrûz-ı atlas-ı kevkeb-ârâ-yı sipîhr, mehçe-i alemtâb-ı ferr-ü iclâl, sinesûz-ı kûy-ı zerrîn-mîhr, çetr-ı bisûtün-u gerdûn...

Bârîka-i zafer baştan sona kadar bu üslûpla kaleme alınmıştır. Risale muhteva bakımından İstanbul fethine dair en umumî bilgileri ihtiva eder. Müellif okuyularınca malûm olan bu unsurları basit bir dil ile anlatmış olsaydı, yeni hiç bir şey vermemiş olacaktı.

Bundan dolayı, malûm şeyleri kelime oyunlarına baş vurmak suretiyle anlatmakla meharret göstermeğe çalışmıştır. Eski edebiyatı sunılığa götüren başlıca âmil de zaten bu idi. Muhteva malûm ve müşterek olduğu için, şair ve muharrirler, üslûp vasıtasıyla, bu dar çerçeveden kurtulmağa çalışıyorlardı. Namık Kemal, Şinasi'nin tesiriyle yeni fikirlere doğru açıldıktan ve bilhassa halka hitap etmeyi gaye edindikten sonra, eski üslûp oyunlarını yavaş yavaş bırakmağa başladı. 1283 yılında *Tasvir-i Efkâr'a* yazdığı «bend-i mahsus» ta, eski edebiyatı: «Müellifat-ı mensuremizden efkârı ve güftarı tabii bir kitab yoktur ki tabiata tesir ile tehzib-i ahlâka hizmet etsin. Edebiyatımızda mânâ, san'at uğruna feda olunageldiğinden vus'at-i tasavvur o derece ifrata varmıştır ki bazı kerre tahayyülde eb'ad-ı mutlak dahiline bile kanaat etmez. Vazife-yi asliyesi temyiz-i hakikat olan efkâra ise böyle âsârın mazarratdan başka ne tesiri olabilir?» diye tenkit eder. Bundan sonra Namık Kemal'e hâkim olan ana fikir, «tehzib-i ahlâk» ve «temyiz-i hakikat» tir. Buna en çok muhtaç olan da halktır.

Bârîka-i zafer'den sonra Namık Kemal'in Fatih'ten bahsetmiş olduğu ikinci eser *Devr-i istilâ*'dır. 1283 yılında *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde tefrika edilen¹ bu yazı, ayrıca risale halinde de basılmış, 1301 yılında neşredilen *Evrak-ı perişan'a* da alınmıştır. Namık Kemal bu eserini de *Tasvir-i Efkâr'a* intisap etmeden önce yazmış olmalıdır. 1283 yılında *Tasvir-i Efkâr'da* (453) neşrettiği bir yazıda bu risalesinden, «bundan bir hayli zaman evvel Devlet-i aliyye'nin devr-i istilâsına dair yazmış olduğum makale-i muhtasara muayyen olduğu maksadın tehalüfü münasebetiyle evrak-ı perişan arasında gümgüşte-i nisyan olmuştu» diye bahsetmektedir.

Bârîka-i zafer'de basit fikirleri uzun ve süslü cümlelerle anlatmaktan hoşlanan Namık Kemal, *Devr-i istilâ*'da asırları bir kaç sahifeye teksif etmeğe çalışır. Onun burada da maharet göstermek istediği anlaşılıyor. Nitekim 1301 neşrinin başına koyduğu önsözde «iki asırda ve iki kıt'anın mültekasında cereyan eden bunca vekayi-i azimeyi bir kaç sahifeye sığdırma»nın «pirinç üzerine fatiha yazmak kabilinden» olduğuna işaret eder. Namık Kemal'in bu risaleyi yazmasında, 1279 senesi Mir'at mecmuasında bir kısmını tercüme ve neşretmiş olduğu Montesquieu'nün *Roma'nın itilâ ve izmihlâline dair fikirler*² adlı eserinin tesiri olduğunu zannediyorum. Gençliğinden beri Namık Kemal'i alâkadar eden en mühim mesele, Osmanlı imparatorluğunun içinde bulunduğu feci durumdur. Montes-

¹ No. 448—451.

² M. Kaplan, a. e., 40. s.

quieu'nün eseri ona Osmanlı imparatorluğunun yükselme sebeplerini düşündürmüş olmalıdır. Daha sonra yazdığı eserlerde de daima bir kurtuluş hamlesi yaratmağa çalışsan Kemal, *Devr-i istilâ*'da Osmanlı devletinin en hareketli devrini topluca göz önüne koymak suretiyle, okuyucularında millî dehaya itimat duygusu aşılama gayesini gütmüştür. Hayatının sonuna doğru yazdığı *Osmanlı tarihi*'ni de aynı maksatla kaleme almıştır. *Devr-i istilâ* adeta *Osmanlı tarihi*'nin yıllarca evvel hazırlanmış bir taslağı gibidir.

Namık Kemal bu risalesinde, Sultan Osman'dan Kanunî'ye kadar devleti kuran ve yükselten hükümdarların, kısaca, karakterlerini belirtir, yaptıkları hareketleri hulâsa eder ve manalandırır. Bu tefsif, üslûbuna bir keskinlik kazandırmıştır. *Bârîka-i zafer*'e nazaran cümleler kısa, seci ve diğer edebî sanatlar azdır. Namık Kemal burada Fatih'in kahramanlığı ile kültür genişliği ve ruh olgunluğu üzerinde duruyor.¹ O «sıfat-ı celâdetiyle Fatih unvanını ihtisas etmiştir.» «Şarkan ve garben ve şimalen ve cenuben hangi düşmana müsadif oldu ise kahreyledi», «altı lisan ile tekellüm ve funun-ı şetta'nın mesail-i gâmizesini tefekkür eylemesi maarifperverliğinin burhanıdır»,² «gayret-i kâmileşi padişahları şimşirine münkad etmek ister iken bir âlimin elini öpmek için serfûruya tenezzül ederdi», «saltanat-ı Devlet-i Osmaniye'nin maarifçe en parlak zamanıdır». Müellif Fatih'in haşin mizacını da şu cümle ile belirtiyor: «Daiye-i istiklâl ve dahiye-i infialinin şiddeti cihetiyle vüzerâ ve ümerâsı bir zaman muatebesinden emin olmamış ve belki muakabesinden aman bulmamıştır.»

Yukarıki cümlelerde Namık Kemal, devrinin okuyucusuna yine yeni bir şey öğretmemiş olmakla beraber, *Bârîka-i zafer*'inkinden ayrı, çıplak nesre yaklaşan, fakat edebî hüviyetini muhafaza eden bir üslûp örneği vermiştir. *Bârîka-i zafer* ile *Devr-i istilâ*, geniş araştırmalara dayanmayan, bilinenleri sanatkârane bir üslûpla ifade eden risalelerden ibarettir. Daha sonra Namık Kemal, ciddî tetkikata müstenit hal tercümelere ile *Osmanlı tarihi*'ni neşretmiştir. Onu bu nevi kitaplar yazmağa sevkeden çeşitli âmiller vardır. Bunlardan birincisi, o sıralarda tarihe karşı umumî bir alâkanın mevcudiyetidir. Filhalka o devirde hemen hemen bütün Türk müellifleri bir tarihi düşünce havası içinde yaşıyorlardı. Tarih zaten ananevî kültürde ehemmiyetli bir yer işgal ediyordu. Garpta romantikler de tarihe karşı derin bir alâka gösteriyorlardı. Gerek bu tesirlerin altında kalan, gerek imparatorluğun dağılma tehlikesini kuvvetle hisseden Türk münev-

¹ *Devr-i istilâ*, 1301, 21-24. s.

² Namık Kemal alta çıktığı bir notta Fatih'in türkçe, arabî, farisî, ibrânî, rumî, lâtince bildiğini kaydeder.

verleri, manevî bir kuvvet kaynağı olarak, Türk ve İslâm tarihine sarıldılar. Namık Kemal de mizacına ve idealine uygun kahraman tiplerini tarihte aradı ve buldu *Osmanlı tarihi*'nin « ifade-i meram »ında, o, tarihi bilhassa *insan iradesini* aksettirmesi bakımından değerli bulunduğunu söyler:

« İnsan kuvve-i cismaniyesiyle büyücek bir taşı yerinden kaldırmaz iken kuvvâ-yı mâneviyesi sâyesinde kürre-i zemîni yed-i iktidârında bir bâzîçe-i inkılâb etmiş, isterse deryasını karaya, karasını deryaya, sahrasını dağa, dağına sahraya tahvil ediyor. Zir-i zeminde nehirler buluyor, cevvi havada bahçeler keşfediyor, denizde yüzüyor, havada uçuyor, tabiatın her kuvvetine galib geliyor, dehşetli yıldırımına, azametli güneşine varınca hizmetinde kullanıyor! İşte beni nev'imizin kudret-i maddiyece malûm olan acziyle beraber hassa-i idrâki sâyesinde kendini adem-âbâd-ı vahşetten yine kendi ikdâmı ile tahlis edip de bu kadar bülend ve bâlâgir olan feyz ü tealiyi hasıl edinceye kadar geçirdiği etvâr ü ahvâlin, velev bir cüz'ünü olsun nazargâh-ı ibrette vaz eden tarihtir. Dünyada bundan daha lezzetli daha meraklı bir temaşa mı olur? »

Namık Kemal'i, ilmî iddialı tercüme-i hal ve tarih yazmağa sevkeden âmillerden biri de o sıralarda Garp dillerinden İslâm tarihine dair eserlerin türkçeye tercüme edilmeğe başlanmasıdır. Bunlarda görmüş olduğu tahrifat Namık Kemal'i isyana sevk etmiş, İslâmlığın müdafiliğini üzerine alan müellif, onları ret ve tenkit etmeyi kendisine bir vazife bilmiştir. İşte o bu esnada muhtelif kaynakları karıştırmak ve mukayese etmek zaruretini duymuştur. *Evrak-ı perişan*'ın önsözünde bu noktayı şöyle belirtir: « Fransa müelliflerinden Michaud'nun Ehl-i Salib Tarihi lisanımıza tercüme edilmekte olduğunu işittim; bu kitabın İslâm hakkında havi olduğu teşniât elbette hıyn-i naklinde mahv veya ıslah olunur. Fakat madem ki tercümedir, mevzuunda mündemiç olan garazkârlığın bekâyâsı tabîi görünür. Meselâ Michaud, Avrupa'dan ele silâh alıp da geçtikleri yerleri kahr ateşi ve hun-ı nahâk seylâbeleri, harâbezâr-ı ademden nişan ederek Suryeye dökülen ve süfliyet-i ahlâkda ahde vefayı irtidat hükmünde tutacak kadar ileri giden ashâb-ı teaddî'nin en kanlısını en büyük kahraman göstermek istediği halde vatan ve millet muhafazası için muhâcemat-ı vâkıya karşı duran ümerâ-yı islâmiyenin ahvâlinde mahall-i ta'riz aramaktan başka bir şeye bakmaz: eğer bakarsa, o da, kabâyih bulamadıkça icâdına çalışmaktan ibarettir. İşte efkâr-ı umumiyeyi, Michaud'nun rivâyâtına hüküm verip de, İslâmın bihakkin fahrettiği bir takım zevat hakkında suizanna düşmekten vikâyeten, ehl-i salib vakâyiine bir nümune olmak üzere, Sultan Salahaddin'in tercüme-i halini tahririne cesaret eyledim. Eser-i âcizane-

min me'hazı olan kitaplar, vakâyın cereyanı zamanında ve belki muharebe meydanında yazılmış bir takım eserlerdir. Maamafih faide-i zâide kabîlinden olarak şunu da beyan ederim ki, eser-i naçizanemin gerek rivâyât ve gerek muhâkemâtı, Avrupa'nın âsar-ı müteberesinde dahi müsellemdir.¹

Bu satırlar, Namık Kemal'in *tarihî hakikatı* meydana çıkarmak için *Şark ve Garp kaynaklarına* baş vurduğunu, *mukayeseler* ve *tenkitler* yaptığını göstermektedir. Müellif artık üslûp oyununu da bırakmış, düşüncesini *çıplak bir ifade* ile anlatmağa başlamıştır. *Osmanlı tarihi*'nin ifade-i meramında bu noktaya da işaret ederek şöyle der: «Müverrihlik vazifesinin mukteziyâtına riâyeten kitabı mümkün olduğu kadar sade yazmağa çalıştım. Eğer içinde sade tarz-ı ifadeye muğayir bazı ibare veya kelimeler görülürse, itimad olunsun ki, onları ihtiyâr edişim arzû ettiğim fikri başka yolda beyâna çare bulamadığımdandır.»²

Mamafih ilerde belirteceğimiz üzere, Namık Kemal, tercüme-i hal ve tarih kitabında dahi mizacının tezahürü olan heyecanlı ifadelerden tamamiyle vazgeçebilmiş değildir. Fakat artık *hakikat endişesi* ön plânda gelir.

Fatih'in hal tercümesini yazarken Namık Kemal'in yerli ve yabancı kaynaklara baş vurduğu çeşitli ifadelerinden anlaşılmaktadır. Meselâ Fatih'in tahta çıktığı esnada kardeşini idam ettirdiğine dair bazı Rum tarihlerinin rivayetini ret ve cerh ederken: «Bu vak'a Fatih zamanında veya ana karib vakitlerde yazılmış olan İslâm tarihlerinin hiç birinde görülmüyor.»³ Rivâyâti irad eden kitapların ahvâlinde ise tevâfuktan eser yoktur. Meselâ bir takıma göre idam olunan şehzadenin namı Hasan, diğer takıma göre ise Ahmed imiş. Halbuki Murâd-ı sanî merhûmun Hasan ve Ahmed namında olan oğulları kendi hayatında iken irtihâl ettiğini yine o tarihler beyan ediyorlar.⁴ Yine bazı kaynaklarda Fatih'in kendi oğlu şehzâde Mustafa'yı İstanbul'da Gedik Ahmed Paşa'nın haremine taaruz ettiği için idam ettirdiğinden bahseldiğini söyleyerek, bunu da tarihî hakikate uygun olmadığını, «Sultan Mustafa'nın sancağı olan Karaman'da vefat eylediğinde ve padişahın bu musibetin tesiriyle senelerce dağidar-ı matem olduğunda Osmanlı tarihlerinin cümlesinin müttefik» bulunduğunu söyler.⁵ «Dünyada hiç bir mütemeddin

¹ *Evrak-ı perişan*, 1801, 36. n.

² *Osmanlı tarihi*, 1316, 33. s.

³ Namık Kemal *Osmanlı tarihi*'nde (13 7, V.c., 4.s.) «Ahmed namında küçük bir şehzadenin "nizam-ı âlem," için itlâf olduğunu» kabul eder.

⁴ *Evrak-ı perişan*, 255. s.

⁵ A. y. 257. s.

millîyet yoktur ki edebiyatında anın (Fatih'in) tarih veya tercüme-i haline dair bir çok kitaplar, risaleler ve ahlâk ve ef'aline müteallik hikâyeler, tiyatrolar bulunmasın¹ diyen Namık Kemal'in bunlardan hiç olmazsa bazılarını okumuş olduğu kabul edilebilir. Ecnebi müelliflerden Voltaire ile «Fransa muhakkıkîn-i hükemasından meşhur Bel'in² adlarını zikreder.

Bârîka-i zafer ile *Devr-i istilâ* risalelerinde pek umumî bilgilere dayanan Namık Kemal, *Evrak-ı perişan*'da Fatih'in tercüme-i halini *teferrüatîy'e* anlatmıştır. Bizi burada alâkadar eden şey, Namık Kemal'in tarihi hakikate ne kadar sadık olduğunun tesbitinden ziyade, mevzuunu ele alış ve ifade ediş tarzı, yani *edebî cephesidir*. Namık Kemal, Fatih tercüme-i halinde eski edebiyatın üslûp oyunlarını büyük nispette bırakmış olmakla beraber, yine de sanatkâr mizacının kuvvetle tesiri altında kalmıştır. Onun için Fatih'in, ölü bir tarih mevzuu değil, canlı, heyecan verici bir şahsiyet olduğu her şahîfede hiss olunur. Namık Kemal, Fatih'in şahsında *kahramanlık idealini* temsil eden yüksek bir örnek bulmuştur. Ona karşı derin bir saygı duyar, isnat edilen kötülükleri redde veya sebepler düşünerek meşru göstermeğe çalışır. Vakaları nakletmekle yetinmez, onlar üzerinde mütalâalar serdeder. Kahramanını daha canlı gösteren anekdotları kaçırmaz; çeşitli durumlarda Fatih'in ruh hallerini ve düşünüş tarzını tasarlar. Arada kendisine göre benzetmeler yapmaktan da geri kalmaz: «Rivâyât-ı mevsûkadandır ki (Molla Gürânî) iptida şehzadenin meclisine dahil olduğu gün yanında bir âsâ götürür. Çocuk ne olduğunu merak ile sual edince 'Pederiniz serkeşliğinizi işitmişler. Eğer yine okumak istemezseniz, emrettiler, sizi bu âsâ ile tedib edeceğim' cevabını verir. Şehzade bu tehdid üzerine sayyâd elinde muztar kalmış aslan yavrusu gibi bir zehr-ı gazab izharından başka bir şeye muktedir olmayarak çaresiz derse başlamış ve fakat nefsince bir eziyet bildiği tahsil ilerledikçe fitratında meknuz olan istidad-ı maarif cihetiyle hasıl ettiği lezâyizi himmet-i âliyesinin masruf olduğu hükûmet huzuratına bile faik bulmuştu.»³

Babası tekrar tahta geçtikten sonra, Fatih Man'sa'ya çekilir. Namık Kemal, edebî eserlerinde de sık sık rastlanan bir ifade tarzı ile bu inzivayı şöyle anlatır: «Bu zemân-ı inzivânın âsarındandır ki, Arabî ve Farisî ve Lâtin ve Yunanî ve (arabiye medar-ı kuvvet olduğu için) İbranî lisanlarını tahsil etti ve bu tahsil semerâtındandır

¹ A. y. 233. s.

² A. y. 264 ve 241. s.

³ A. y. 141. s.

ki Şark ve Garbın sevâbık ve dekâyıkine kemaliyle vakıf oldu. Bu zaman-ı inzivânın âsarındandır ki ulûm-ı şer'îye ve akliyenin usul ve fûruunu tekmil etti. Ve bu tekmil semerâtındandır ki o zamanlarca misli nâmeşhûd bir mütemeddin devlet teşkiline ve fenn-i harbin terakkiyât-ı hâzıraya mebde' olacak surette tesis ve tâdiline muktedir olabilecek derecede hikmet ü hükûmete ârif idi.¹ Bu dört cümleden ikişeri aynı ifadelerle başlamakta ve benzer cümlelerin yardımcı fiillerinden önceki kelimeleri birbirine seci teşkil etmektedir.

Kemal, Fatih'in ikinci defa tahta çıktığı esnadaki şahsiyetini göz önünde canlandırmak için, sanatkârane bir portresini çizer ve askerler üzerinde uyandırdığı tesiri anlatır: « Fatih orta boylu, kalın kemikli, omuzlarının arası vâsi, cisminin cihet-i ulyâsı bacaklarından uzun, yüksek ve mukavves kaşlı, çehresi beyaz üzerine gayet âteşin bir reng-ı âl ile müzeyyen, saçı sakalı siyah ve tabii karışık, boynu kırsak ve ön tarafına mâil bir zat idi. Ancak, şemâilinin en ziyade şayan-ı dikkat olan cihetleri, cephésinin vüs'at ve safiyeti ve şâhâne gözlerinin parlaklığı ve dâimî surette hareketiyle, gayet küçük ve kırmızı ve fakat kenarları cihet-i ulyâya mâil olan dehânı üzerine kerrasa sunulmuş minkâr-ı şahin şeklinde meyelânı idi ki, bu âlâim ile güya mizacında olan fart-ı zekâ ve hiddet-i nazar ve merhamet-i cibilliyeye ile mümteziç mekânnet-i ahlâk ve zevk-i hükûmet ve istidâd-ı harb gibi hasâil-i azîmenin delâil-i fâhiresi simasına nakş olunmuş idi.»

« Vakta ki padişah-ı cedidi istikbale çıkan asâkir, nakş-ı hayalini bile sahâyıf-ı hafızadan gaib ettikleri çocuğun — cevher-i istidâdı kûşei nisyanda vus'at ve incilâ bularak — böyle ecdadına galebe-resan olacak bir tavr-ı kahramanî peyda ettiğini gördüler. Bu temaşadan gönüllerinde hâsıl olan şevk u sürurun çehrelerine akse-den alâmatını bunca seneler sâye-i liva-yı riyâsetinde zaferden zafere vâsıl ve saadetten saadete müterekki oldukları padişah-ı mağfurun girye-i matemiyile dahi setredemediler. Bir halde ki, Halil Paşa ile bir kaç kişiden ibaret olan tarafdârânı istisna olununca, koca alayın içinde en ziyade mağmum olan, en ziyade bahtiyar olması lâzım gelen Fatih idi.»²

Bu portre ve intiba tesbiti bize romancı Namık Kemal'i hatırlatıyor. Bazı sahifeler daha müşahhas sahneleri ihtiva eder. Meselâ İstanbul'un muhasarası oldukça zengin teferrüatla göz önünde canlandırılmağa çalışılmıştır. Fakat müellif, Fatih'in bütün seferlerini anlattığı için, pek çok hadiseyi hülâsa etmek mecburiyetinde kalmış ve bu yüzden eseri kuru bir tarih kitabı olmaktan kurtulamamıştır.

¹ A. y. 1.7. s.

² *Evrak-ı perişan*, 149. s.

Bu kısımlarda Namık Kemal'in üslûp hususiyetlerini bulmak için derhal göze çarpmayacağı dil tasarruflarına, geçerken serpiştirdiği secilere ve cüm'le şekillerine dikkat etmek icap eder. Fatih'in hal tercümesini ölümüne kadar götüren müellif bundan sonra toptan onun hareketlerinin manası ve ehemmiyeti üzerinde durur, karakterinin örnek alınacak taraflarını belirtir. Namık Kemal'e göre Fatih'in saltanat devri «bizim devletçe bir güzel nevbahar-ı kemal olduğu gibi, insaniyetçe dahi bir büyük fasl-ı inkilâb olmuştur.»¹

Namık Kemal'in üzerinde ısrarla durduğu noktalardan biri, Fatih'in zaferlerini cesareti kadar, belki ondan da çok, yeni aletler icat etmesini bilen zekâsına ve geniş bilgisine borçlu olduğudur: «Fatih muharebenin edevatında ateşli silâh ve icraatında evvelden tasavvur ve ta'yın olunmuş bir tertib üzerine hareketi asıl itibar etti ve bunca terakkiler gösterdi. O, şimdiki fenn-i harbin muallim-i evveli sayılır. İhtiraatını o derece ilerletmişti ki devletine yadigâr ettiği usûl-i askeriye, Osmanlı ordusunun, bir mâhir serdâr eline düştükçe, dünyaya lerce verecek derece devam-ı galibiyetine sebep olmuştur.»²

Namık Kemal'e göre Fatih devletin nüfus teşekkülü üzerinde de durmuş, «nakl-i hâne tedbiri ile mütenevvi mezheplerde bulunan tebaası beyninde mikdarca bir muvazene» kurmuştur. Bu muvazene sayesinde «memâlik-i Osmaniye'nin bir cihetinde devleti muhatara ya düşürecek bir dahili fesad zuhûrına imkân kalmadıktan başka her ne taraftan bir hasım hücum etmek istese, karşısında oranın yerlisinden bir büyük İslâm ordusunu hâzır-silâh bulurdu.»³

Namık Kemal, Fatih'i bir kanuncu olarak da değerlendirir: «Ulemanın iane-i meşvereti ile, padişaktan âdi bir nefere varıncaya kadar bilcümle ashâb-ı hükûmetin vazâifini câmi olan kanun-ı Muhammedîyi tanzim ederek hukuk-ı siyasiye ve usûl-i idâriye ve nizamat-ı askeriye ta'yin ve iki yüz kadar ashâb-ı içtihad fetvasını intihab tarîkile cem'ettirerek hukuk-ı medeniyye ve cezaiyyeyi tedvin ile hükûmetini bir kaide-i âdile ve dâime üzerine te'sis eyledi.»⁴

Fatih, ilmin ve ihtisasın devleti yükseltmedeki rolünü anlamış bir hükümdardır: «Dâiresinde öyle bir encümen-i irfan teşkil etmişti ki Osmanlı sarayı ta bundan bir asır evvel tertib ve intizamına hâlel gelinceye kadar, gerek siyaset ve gerek maarif-i harbiyece cihanın en büyük mekâtib-i istifadesinden biri idi. Medreselerde tertib dersleri tarzını terk ile her birini fıkıh ve hadîs gibi ulûm-i şer'

¹ A. y. 139. s.

² A. y. 240 s.

³ A. y. 244 s.

⁴ *Evrak-ı perişan*, 45. s.

ıyye veyâhud tıb ve hendese gibi fûnûn-ı akliyyeden birine hasreyledi. Gördüğümüz bedâyi'-i medeniyyenin en büyük esbâbından biri olan taksim-i mesâi tedbiri ki daha Avrupa'da bir asır evvel mer'î tutulmağa başlamıştır, eğer Fâtih'in keşfi üzerine idâme ve ta'mim olunsa idi, İstanbul şimdi dahi kendi zamanında olduğu gibi ma'rifetin nokta-i içtimai ve medeniyetin merkez-i intişarı olmak mukarrer idi.»¹

Fatih sanayi ve iktisada da büyük ehemmiyet vermiştir : «Sanayiperverlikteki âsarındandır ki memâlik-i meftuhasında bulunduğu ashâb-ı hırfetin mâhîrlerini İstanbul'a celb ile destgâh-ı terakkî peydasına çalışırdı. Tevsi-i ticaretin fevaidini takdir ettiği içindir ki Karadeniz yolu ile Asya'nın ahz ü i'tasını Osmanlılara hasretmek niyetile Cenevizlileri oradan tard eyledi.»²

Fatih, edebiyata ve güzel sanatlara da değer vermiştir : «Bedâyi' içinde şiir ile tasvire pek ziyade mâil bulunduğu için ulemây-ı islâmiye şöyle dursun Garb üdebâsını dahi büyük ihسانlarına mazhar etmiş ve hattâ bir Lâtin şairinin takdim ettiği kasideye câize olarak hemşehrilerinden bir çok âzâd eylemiştir.»

Ayasofya camiine girdiği zaman azeplerden birinin bir resimli taş kırmakla meşgul olduğunu görünce «Malıma ne taarruz edersin diyerek yalın kılıç üzerine yürümüştür. İtalya'nın meşhur ressamlarından Gentile Bellini'yi sanatına ve meharetine hürmeten İstanbul'a celbedecek nedim-i meclisi ve müstağrak-ı âtifet etmiştir.»³

Bütün bu hareketleriyle Fatih, Türk ırkını «bir ordu halinden bir cemiyet-i medeniye haline» getirmeğe çalışmıştır. Namık Kemal'e göre Osmanlı devletinin asırlarca yaşayabilmesinin başlıca sebebi Fatih'in temellerini attığı medeniyet nizamıdır. O, «bir devletin bekâ ve saadetini hakikaten müessis olan ve dört beş kurn içinde adedleri dört beşe ancak batıg olabilen ashâb-ı zuhurdan biri, hattâ birincisidir.»⁴

Namık Kemal on dört cilt olarak tasarladığı, fakat sansür yüzünden tamamlayamadığı *Osmanlı tarihi*'nde ancak Fatih devrine kadar gelebilmiş, hatta bu devri dahi ikmal edememiştir. Bu eserinde Kemal, artık bir edebiyatçı değil, muhtelif kaynakları karşılaştırmak ve tenkit etmek suretiyle hadiselerin hakikatini arayan bir tarihçidir. Bütün Osmanlı tarihlerini okuduğu gibi tercümelerinden Bizans tarihlerini ve garplı müelliflerin tetkiklerini de mutalâa etmiştir. Hammer'den bol bol zikirler yapar, bunlarda doğru veya yanlış bulunduğu noktaları uzun uzun münakaşa eder. Namık Kemal'in dayandığı en

¹ A. y. 246. s.

² A. y. 278. s.

³ A. y. 279. s.

⁴ *Evrak-ı perişan*, 25. s.

kuvvetli mesnet mantıktır. Halbuki mantık bizi mutlaka tarihî hakikate götürmez. Tarihın temeli vesikadır. Mantık asla vesikanın yerini tutamaz. Namık Kemal vakayınameler ile sonradan yazılmış tarih kitaplarının içinde kalmış tarihî hakikati ortaya çıkaran asıl kaynaklara gidememiştir. Bu yüzden eseri bugün için ilmî bir değer taşımaz. Onda bir sanat bulmak da güçtür. *Osmanlı tarihi* bizi ancak dil ve üslûp bakımından alâkadar edebilir. *Bârîka-i zafer*'le eski inşanın en ağır örneklerinden birini veren Namık Kemal, *Osmanlı tarihi*'nde, mevzuunu açık ve seçik olarak anlatan bir müelliftir. Mukaddemesinde de belirttiği gibi, o bunu tarih üslûbunun bir zarureti sayar. Herkesin anlayabileceği dil fikri Namık Kemal'de o kadar kuvvetlenmiştir ki, *Osmanlı tarihi*'nde Rum patrikliğinin devamı meselesini münakaşa ederken, imparatorluğun yıkılmasında en mühim âmîl olarak müşterek lisanın yokluğunu ileri sürer: «Asıl illet milletin nâtıkası hükmünde olan lisanındaki kusurdur ki efrâd arasında böyle bir ihtilâf bıraktıktan başka, umumun maarifçe bir dereke-i süflâda kalmasını icab eyledi... Muntazam bir lisana malik olmayan millet daima terakkiyat-ı ilmiyyeden mahrum ola gelmiştir. Millet-i mütemeddineden hangisinin tarihine bakılsa, her türlü terakkiyatı lisanının, edebiyatının terakkisi ile bed' eylediği görülür. Almanya hükemâsından meşhur Leibnitz 'Bana bir mükemmel lisan ver, sana bir büyük millet teşkil edeyim' demiş ki hikmet-i siyasiyenin en büyük hakikatlerindenidir. Biz ise mükemmel değil, yakın zamanlara kadar âdi bir lisan-ı edebe bile malik değil idik. Görülen eserler bâzice-i elfâz ile mâlâmâl olduktan başka Acemin şiirde evzânını, nesirde yalnızca «bâşed»ini, «âmed»ini «olur», «gelir» kelimelerine tahvil ile berâber sâir her türlü şivesini kabul eylediğimiz cihetle hakikat-i halde türkçe add olunabilmek selâhiyetinden bile mahrumdur. Mükemmel bir lisana malik olmadığımız için büyüklüğümüzü muhafaza edemedik.»¹

Fatih'e karşı bütün yazılarında derin bir hayranlık hissi duyan Namık Kemal'in onda bulmuş olduğu en büyük kusur, bir medeniyet meselesi olarak lisan üzerinde düşünmemiş olmasıdır. Daha *Evrak-ı perişan*'da bu noktayı şöyle belirtiyordu: «Hayfâ ki padişahın zamanı devleti mülkümüzde her türlü fezâilin ibtidâ-yi terakkî olduğu gibi milletin lisan-ı edebî dahi o vakitlerde teşekkül etmeğe başlamış ve kendî ise Arab ve Yunan âsarında gördüğü tarz-ı hakimânevi iltizam etmiş iken meyelân-ı umumiye bir türlü galebe edemediği için edebiyatımızı şive-i İranın te'sirinden kurtaramamıştır»²

¹ *Osmanlı tarihi*, IV, 86. s.

² *Evrak-ı perişan*, 252. s.